

HANNU MÄKELÄ

RUNO
wsy
MOKU
DEK
ylistys

RUNOUDEN YLISTYS

HANNU MÄKELÄ

*Runouden
ylistys*

SUOMENKIELISEN
RUNOUDEN TIE
MIKAEL AGRICOLASTA
2000-LUVULLE

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

© HANNU MÄKELÄ JA WSOY 2025
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
ISBN 978-951-0-50726-1
PAINETTU EU:SSA

Sisällys

SAATTEEKSI 9

I ALUSTA ALKAA KAIKKI 13

1. Runoutta on ollut jo kauan 15
2. Mitä runous lopulta on? 18
3. Mikael Agricola 21
4. Elias Lönnrot 27
5. Taidekielen kehitys 34
6. Juhana Cajanus, Henrik Ganander, Jaakko Juteini 37

II TAIDERUNOUDEN SYNTY 43

1. Samuli Kustaa Berg, elämää 45
2. Berg, alkurunot 49
3. Berg, parhaat runot 52
4. Aleksis Kivi kontra Ahlqvist 56
5. August Ahlqvist (A. Oksanen) 62

III LOPPUSOINTUJEN LÖYTÄJÄT 67

1. Suonio, Tuokko, Rahkonen, Cajander, Erkko, Juva 69
2. Isa Asp 74
3. Irene Mendelin 76
4. Hilja Haahti 79
5. Aino Kallas 82

IV YKSI MESTAREISTA 87

1. Eino Leino, varhaisvanha 89
2. Leinon runouden alku 94
3. Helkavirret 101

4. Otto Manninen, Kangasniemi, Nocturne 106
5. Leino ja L. Onerva 109
6. Kuolema ja muutos 113
7. Jälkimaine 116

V L. ONERVA 119

1. Muusa ja musus 121
2. Kohtalo 123
3. Mitä uutta L. Onervasta voi sanoa? 125
4. Naisten asialla 128
5. Lapsettoman lapset 130
6. »Pimeässä, halki öiden» 133
7. »Yö on lehti aukeeva/ jumaluuden kirjassa.» 135

VI LOPPUSOINNUT KUNNIASSA 139

1. Leino ei ollut yksin 141
2. Otto Manninen 144
3. Larin-Kyösti 149
4. V. A. Koskenniemi 153
5. Joel Lehtonen 157

VII OMALLA ÄÄNELLÄ 165

1. Aaro Hellaakoski 167
2. Lauri Pohjanpää, Einari Vuorela 175
3. Juhani Siljo, Kaarlo Sarkia, Uuno Kailas 179
4. Yrjö Jylhä 186
5. P. Mustapää (Martti Haavio) 190

VIII VUORON VAIHTO 197

1. Ain'Elisabeth Pennanen 199
2. Impi Kauppila 203
3. Saima Harmaja 206
4. Elina Vaara 211
5. Helvi Hämäläinen 214
6. Aale Tynni 219

IX MURROSAJAN RUNOUTTA 225

1. Lauri Viita 227
2. Aila Meriluoto 233
3. Juha Mannerkorpi 238
4. Kirsi Kunnas 242
5. Helvi Juvonen 248

X KANSAN ÄÄNI 255

1. Katri Vala 257
2. Elvi Sinervo 263
3. Viljo Kajava 268
4. Arvo Turtiainen 273
5. Anja Vammelveuo, Jarno Pennanen 279

XI MODERNISMI OTTAA VALLAN 283

1. Keitä modernistit olivat? 285
2. Lasse Heikkilä 289
3. Eeva-Liisa Manner 296
4. Paavo Haavikko 304
5. Haavikko, *encore* 311
6. Lassi Nummi 316
7. Eila Kivikk'aho 323
8. Tuomas Anhava 329
9. Maila Pylkkönen 337

XII VAPAAN TIEN KULKIJOITA 345

1. Marja-Liisa Vartio 347
2. Brita Polttila 354
3. Mirkka Rekola 360
4. Pertti Nieminen 366
5. Pentti Saarikoski 372
6. Eeva Kilpi 383
7. Väinö Kirstinä 391
8. Helena Anhava 397

XIII UUSI VUOSITUHAT EDESSÄ 405

1. Elävät ja kuolleet 407
2. Sirkka Turkka 409
3. Kalevi Seilonen 416
4. Jarkko Laine 423
5. Arto Melleri 431
6. Leif Färding 440
7. Ilpo Tiihonen 447
8. Tommy Tabermann 455
9. Hannu Salakka 461
10. Sinikka Tirkkonen 470
11. *Post scriptum, post mortem* (Pentti Saaritsa) 479

LOPUKSI 487

Saatteeksi

TÄMÄ KIRJA sai alkunsa, kun taas kerran ajattelin suomenkielisen runouden kehitystä suullisen ja kirjoitetun kielemme ja runoutemme alusta sen nykyaikaan; tosin vain lähes meidän päiviimme, sillä kahta viimeistä vuosikymmentä en enää paljoakaan käsittele. Miksi? Siksi, että tämä kaikki nykyinen on aivan liian lähellä. Historia ei synny hetkessä. Vain aika ja etäisyys antavat sen perspektiivin, jolle pysyvyys asettuu.

Olen lähtenyt Agricolasta ja Lönnrotista, päätynyt siis oman aikamme porteille ja lähes pysähtynyt niitä tuijottamaan. Mutta siihen on syynsä. Miten sanoikaan Haavikko: »Ja niin on että se joka ei ole seissyt mahdollottoman edessä, sen porteilla,/ ei tiedä mikä paikka tämä maailma on.» – Uudet sukupolvet määrittävät sitten nykyisten vuosien ja tapahtumien koko merkityksen ja muodostavat menneestä 2000-luvun alusta pitävää kuvaa. Sama koskee runoutta ja sen mutkikasta kulkua sukupolvesta toiseen vuosisatojen, jopa vuosituhansien kautta.

Kirjan nimeksi vakiintui heti *Runouden ylistys*, sillä tämän maailman hahmottaminen runouden avulla ja kautta on näin jälkeinpäin katsottuna ollut itselleni tärkeämpää kuin olen tajunnutkaan. Ylistän yhä runoutta ja

uskon ja toivon että joku muukin sitä voisi aina vain yllittää. Ilman lyriikkaa ja sen säkeitä olisi kirjallisuus päätään lyhyempi.

Etenen kuin portaita nousten ja käyn runoutta läpi ajan muutosten ja aikanaan eläneitten runoilijoitten kautta esitellen heitä ja heidän tuotantoaan myös runonäytteiden kautta. Toivon mukaan lukija löytää siteerattujen säkeiden myötä omat uudet suosikkinsa ja innostuu lukemaan heiltä ennen kaikkea lisää. Runoutemme kirjo on laaja ja sen riijiyn on ehtinyt kutoutua jo tuhansia sävyjä.

Kaikki valinnat ovat henkilökohtaisia, tietenkin oman makuni mukaisia. Tarkemmin ja pitemmin olen käsitellyt noin kahdeksaakymmentä runoilijaa, mutta lyhyempiä mainintoja on kyllä useammista. Monet runoilijat tunsin, jotkut läheisesti. Se ei kuitenkaan koskaan voi olla eikä olekaan peruste mukanaololle.

Poissa saattaa olla sellaisia, jotka joillekin lukijoille ovat yhä tärkeitä. Jos itse ei ole saanut heistä kunnon otetta, on kirjoittaminen turhaa, eräänlaista teeskentelyä. Se ei runoilijoiden arvoa kuitenkaan vähennä. Jokaisella oma makunsa.

Nykyajan yhä eläviä ja kirjoittavia runoilijoita ei ole mukana – yhtä poikkeusta eli säännön vahvistajaa lukuun ottamatta – koska heidän tuotantoaan ei lahjomaton aika ole vielä päässyt koettelemaan. Aikanaan sekin kyllä tapahtuu.

Onneksi runoja vielä kirjoitetaan ja jopa julkaistaan ja onneksi niitä jotkut yhä lukevat. Runo on pilvi taivaalla monelle, mutta runolle riittää se, että yksikin siitä innostuu ja näkee ihmeellisen pilven. Hauras pysyy silloin hengissä pitempään kuin luulisi. Ihmisten maailma muuttuu kovaa

vauhtia, mutta ihminen itse vähemmän. Siksi satoja, jopa tuhansia vuosia vanhat tuntemukset voivat yhä koskettaa meitä, jos ne on aikanaan vilpittömästi ja aidosti koettu ja kerrottu. Siinä runouden ja samalla myös kaiken taiteen kestävin ydin.

Sitarlassa 10.10.2024

Hannu Mäkelä

I

Alusta alkaa kaikki

1.

Runoutta on ollut jo kauan ennen kirjoitus- ja lukutaidon oppimista. Loitsut ja manaukset, usein omin nuotein laulettu, olivat noitien, shamaanien ja heidän monihahmoisten esi-isiensä voimannäytteitä: maagisia ja salaperäisiä yhteyksiä senaikaiseen jumaluuteen, maailman henkeen. Kertova eepinen runous taas loi pohjaa pitemmille tarinoille ja säilytti kulloisellekin heimolle ja sittemmin myös yhä suuremmalle kansalle sen oppimaa ja osaamaa taitoa ja antoi myös elämälle tarvittavan perspektiivin: identiteetin ja historian.

Miten tärkeää etenkin historian tunteminen olisi myös nykyään.

Tuolloin, tuhansia ja taas tuhansia vuosia sitten jatkuvuutta ja menneisyyden opetuksia pidettiin itsestäänselvästi arvossa, se oli tie elämään. Avainasemassa oli muisti. Nuori oppi kokeneelta. Säkeet, joissa oli sointu ja rytmi, tehosivat ja helpottivat myös muistamista. Se oli tarpeen, koska runo todellakin oli vain »Ääneen kirjoitettu» Auli Viikarin väitöskirjan sanoin. Jos muistajia ei ollut, runous kuoli. Ja sen myötä monet tiedot, taidot ja koko menneisyys.

Runojen ja kertovien runoelmien oheen syntyi myös satujen ja tarujen perinne. Vasta kirjoitustaidon myötä

tekstejä alettiin saada tarkemmin ja kestävämmiin muistiin, jolloin teksti ei enää muuttunut.

Suomeksi kirjoitettu taidेरunous sai tuulta siipien alle vasta 1800-luvulla, mutta maailmalla jo paljon paljon aiemmin.

Lähdetään sieltä. Ensimmäinen tunnettu ja nuolenpääkirjaimin säilöön saatu runoepos on nimeltään *Gilgamesh*. Samanniminen sankari oli luomus, jossa oli yksi kolmasosa ihmistä ja kaksi kolmasosa jumalaa. Noin ylevää ja kaikkivoipaa hahmoa ei edes scifi-kirjallisuus ole tainnut kehittää. Gilgamesh etsi ikuista elämää, mutta se kolmasosa eli ihmisyyttä ei kaiketi sallinut tuonkaltaisen elämän löytämistä. Näinhän meille yhä käy.

Gilgamesh kirjoitettiin ehkä jopa neljätuhatta vuotta sitten akkadin kielellä sumerien, »sivistyneitten herrojen» maassa. Seutu on nykyään lähinnä Irakia, entistä Mesopotamiaa.

Teos tallennettiin nuolenpääkirjoituksella kahteentoista tauluun joissa on yhteensä noin 3 000 säettä. Kertovan ja moneen kertaan myös matkalla muokatun runoelman standardiversion nimenä on nykyisin sen alkusäkeitten mukaan *Sha naqba imuru* – Hän joka syvydet näki.

Hieno nimi, alkurunouteen hyvin sopiva. Kuin ihmiskunnan perimmäinen tavoite. Syvyys on myös korkeutta, kun otetaan sanat ja peili avuksi.

Kirjaimet ja niistä muodostetut lauseet mahdollistivat suurten runoeposten säilymisen ja vähitellen myös kertomakirjallisuuden synnyn, romaanien luomisen. Proosan alku on runoudessa. Siksi voimme yhä sanoa, että ensin oli runous, ja sitten lisätä vähän murheellisesti: ja ennen se oli myös ansaitussa arvossaan.

Myös Suomen uskomattoman muinaismaailman tallensi meille vanha suullisesti säilynyt ja laulettu runous, jota varsinkin Elias Lönnrot etsi jalkaisin kontti selässään juosten lähinnä Vienan Karjalassa ja kun löysi laulajat, muunsi lopulta pikakirjoituksella vangitsemansa säkeet omaksi taiteelliseksi eepokseksi, jolle antoi nimen Kalevala.

Sen ensimmäinen muoto eli *Vanha Kalevala* julkaistiin vuonna 1835 ja laajennettu eli nykyinen *Kalevala* vasta 1849. Tämän lisäksi katoavaa kansanrunoa keräsivät toki muutkin asialle vihkiytyneet ja jokainen säe ja värssy on yhä tallessa arkistoissa. Siten myös tulevat aikakaudet voivat halutessaan muodostaa niistä oma käsityksensä.

2.

Mitä runous lopulta on? Kun asiaa taas mietin, päädyn siihen, että se on ajattelua, filosofiaa, elämänoppia, tunteita ja kokemuksia kerrottuna säkein ja tavalla, joka on maagisessa suhteessa musiikkiin. Siten se on edelleen myös samaa laulua kuin muinoin esi-isiemme ilmaisemana, nyt vain vailla ääneen laulettua sävelmää sanojen kannattimena.

Eli miten? Yksittäiset nuotitkin ovat musiikin kirjaimia, joista syntyy melodioita, kuten runoissa aakkosista sanoja, lauseita ja ajatuksia, joilla on mukanaan musiikin pohjaa. Runon sanat soivat silloinkin, kun lukija ehkä ei edes huomaa sitä.

Näin varsinkin, kun runo on moderni eli loppusoinnuton. Silti sointuisuuden löytää useimmiten jos ei enää säkeen lopusta niin vanhasuomalaisittain alkusointuina tai ainakin sisäisenä harmoniana. Ja joskus vaikka niinkin, että sanat tuntuvat hetken pelkiltä sanoilta, kunnes monimielinen yhteys ja sisäinen rytmi antavat niille kuitenkin jotain parhaan nykymusiikin sävystä, niin melodiasta, hiljaisuudesta kuin sitten äänen myrskyistäkin (Satie, Pärt, Lloyd-Webber, Kalevi Aho ym.).

Runoutta on lopulta kaikki se, minkä runollinen mieli tavoillaan tuo julki. Toisten tehtävänä on sitten arvottaa ja katsoa, voivatko he ottaa sanotun vastaan, kuunnella

ja sisäistää sen. Joskus käy niinkin, että säkeen muistaa pitkään, mutta vasta aikaa myöten sen merkitys täysin avautuu.

Vuosikymmenten kuluessa olen kaikenkielisiä runoja lukiessani huomannut, että pelkkä taito ei ole hyvän runon ainoa kriteeri, vaan briljantti kielipeluri saattaakin jäädä oman sokkelonsa vangiksi. Aitous ja vilpittömyys, toden säkeet, sen sijaan pitävät yllättävän hyvin hengissä jopa yksinkertaisen tuntuisia runoja. Ne elävät silloinkin, kun monet saman ajan suuruudet ovat unohtuneet.

Tällä en tarkoita, etteikö William Shakespeare (1564–1616) olisi yhä ylivertainen. Jotkut kampittavat vuosisadattakin, hän teki sen. Nerokas bardi, kuka olikin. Sadat vuodet ovat kuluneet ja aina vain näytelmät ja kieli niissä elävät, kuten sama runous soneteissa. Shakespearen säkeet ja repliikit ovat edelleen luettavissa niin, että voimme niitä ymmärtää, nauttia niistä, ja ihailla niiden sointuisuutta.

Stratford-upon-Avonin mestaria taaemmaskin voimme huoleti katsoa. Tuhansien vuosien takaa löytyy vastaavia osaajia, kuten vaikkapa Homeros, joka eli todennäköisesti vuoden 700 paikkeilla eea., siis paljon ennen ajanlaskumme alkua, tuota entistä Kristuksen syntymää.

Ilias ja *Odyseia* ovat edelleen maailmankirjallisuutta. Tuhannet vuodet ovat sittenkin olleet pieniä askelia kirjallisuudessa, mutta nykyiselle ihmiskunnalle viimeiset sata vuotta näyttävät muuttaneen kaiken. Koskaan ei tieteen ja teollisuuden kehitys ole ollut näin nopeaa, koskaan sen vaikutukset ihmisten elämään yhtä mittavia. Myös kirjallisuuden ja varsinkin runouden merkitys on muuttunut. Mikä vielä vähän aikaa sitten oli taiteen keskiössä, on nyt jo syrjässä. Usein voi tuntua jopa siltä, että pian lähes kokonaan.

Runoudesta voisi löytyä säe joka kuvaa sitä vaikkapa näin:
me syöksymme synkkää pimeää päin. Jostain tuo säe tulee
mieleen, kenen sitten lienee. Alitajuntaan jääneellä runou-
della on taipumus jakaa tuntojaan näinkin.

Rakkaudentunnustus suomenkieliselle runoudelle

Runouden ylistys kulkee Suomen kirjallisuuden alkuajoilta tälle vuosituhannele – perusteellisesti mutta vapaasti polveillen.

Kirjailija Hannu Mäkelä on valinnut noin 80 runoilijaa, joiden elämästä ja urasta hän kirjoittaa laajasti ja joiden tuotantoa analysoi runonäyttein. Monta muuta hän käsittelee suppeammin. Niin tunnetuilla kuin piiloon jääneillä runoilijoilla on paikkansa Mäkelän sydämessä. Useat 1900-luvun runoilijoista Mäkelä on tuntenut henkilökohtaisesti. *Runouden ylistys* on samalla ainutlaatuista kulttuurihistoriaa.

www.wsoy.fi

86.1

ISBN 978-951-0-50726-1